

Posudek na disertační práci

Mgr. Jaroslava Jiříka

Příspěvky k poznání osídlení Čech v pozdní době římské a době stěhování národů.

Podle autora si práce klade za cíl přispět k řešení otázky, jak se podstatné změny na přelomu pozdní doby římské a doby stěhování národů odrazily v sídelní struktuře na území Čech. Po úvodu, v němž se autor dotýká problémů, k jejichž řešení může přispět archeologie jen okrajově, následuje přehled o dějinách a stavu bádání, v němž se vyrovnává jak se staršími autochtonistickými tézemi při výkladu doby stěhování národů, tak s koncepcemi poslední doby, včetně závažných otázek, týkajících se chronologie. V této souvislosti J. Jiřík mimo jiné vyzvedává alternativní návrh petrohradských archeologů M. Ščukina a O. Šarova o možné souběžnosti nejčasnějšího stupně doby stěhování národů (fáze D1) s horizontem bohatých hrobů typu Untersiebenbrunn (D2a), přičemž vzájemné rozdílnosti mohou být způsobeny spíše příčinami sociální povahy. Hned zpočátku bych chtěl upozornit, že toto pojetí zřejmě neodpovídá skutečnosti, neboť nereflektuje reálnou situaci v kerčských hrobkách nebo na jiných místech pontické oblasti, např. na pohřebištích v okolí antického města Tanais, kde i v tomto honosném prostředí je fáze D1 jasně doložitelná. V rámci pojednání o chronologii se autor dále zmiňuje o časovém postavení hlavních uměleckořemeslných stylů časně doby stěhování národů, totiž kolkované industrie stylu Sösdala a jeho podunajského protějšku stylu Untersiebenbrunn-Cosoveni, dále tzv. nydamského stylu vrubořezové industrie a polychromního stylu, jež připisuje nomádskému prostředí. Pokud jde o první dva stylové okruhy cituje novější názor, vycházející z práce J. Bemmanna o jejich možné chronologické souběžnosti. Také v Podunají naznačují poslední nálezy možnost časnějšího datování geometrického vrubořezu. Mimo jiné o tom svědčí i bronzový model kování ústí pochvy meče, mající obdoby na severu Evropy (Nordgaarden, Nydam), který se našel v depotu

řemeslníka ze Steinmandelu nedaleko Oberleiserbergu v Dolním Rakousku a který dokládá zdejší výrobu. Dílna ve Steinmandlu, podle novějších rozborů pracovala nejspíše ve druhé třetině 5. stol., a nachází se tudíž v určitém chronologickém odstupu od časnějšího horizontu nálezů okruhu Unteresiebenbrunn-Coșoveni, spadajícího do první třetiny 5. stol. (fáze D2a). Jistě pouhé nedorozumění je ztotožnění hunského plechového stylu typu Novogrigorjevka, který se vyznačuje obklady předmětů zlatými fóliemi, vykládanými polodrahokamy à la Cabochon, s industrií zdobenou technikou cloisonné, která je mediteranního původu. Přes její výskyt v typických hunských souborech není v nich určující a je výrazem jiného kulturního prostředí.

Následující 3. kapitola je věnována charakteristice základních nálezových kategorií, postupnému vývoji nálezové základny a jejím současným stavem, v níž autor provádí zasvěcenou kritiku dosavadního pramenného materiálu.

4. kapitola přináší rozsáhlý přehled vývoje v přechodném období mezi pozdní dobou římskou a dobou stěhování národů v širokém geografickém měřítku, který je založen na nejnovějších poznatcích z nejdůležitějších krystalizačních oblastí. Pokud jde o tzv. niemberskou skupinu v prostoru středního Německa tlumočí autor jak starší názor B. Schmidta, poukazujícího na jihovýchodní vlivy při jejím formování, tak na novější pojetí J. Bemmanna, zdůrazňujícího spíše význam místního podloží při jejím vzniku. Následuje pojednání o pozdní przeworské kultuře a jejích variantách, dále o závěrečných fázích čerňachovské kultury, která je pro mnohé badatele klíčová při vzniku pozdějšího podunajsko-východogermánského okruhu na středním Dunaji. Na tomto místě by však bylo třeba větší opatrnosti při spojování některých archeologických jevů východního původu v Podunají s konkrétními barbarskými skupinami, jmenovitě s usazením gótských, alanských a hunských skupin náčelníků Alatheia a Safraka (česky nikoliv Saphrax).

Zvláštní význam pro vývoj v České kotlině má ovšem pasáž o archeologické situaci na přelomu doby římské a stěhování národů v jihozápadním Německu, v níž autor shromáždil nebyvalé množství staré i novější literatury. Pozornost je pak věnována poměrům na území severně od středního Dunaje, zejména závěrečnému horizontu pozdně svébských sídlišť. V pozadí zájmu však zůstávají některé důležité nálezy hrobové, především nově se rýsující skupina kostrových hrobů a pohřebišť typu Horní Hespice, Pohořelice-Nová Ves, Iža, Sládkovičovo. Problematické je ovšem přeceňování výpovědní schopnosti hrubé v ruce robené keramiky, která by na některých sídlištích měla doložit migrace z východu. Posléze si autor všímá také nových vývojových tendencí v pohraničních oblastech římských provincií, charakterizovaných pronikáním barbarských prvků do místního prostředí, jejichž význam při transformaci jak barbarské, tak provinciální hmotné kultury sleduje v celé délce rozsáhlého římského pohraničí i provinciálního vnitrozemí od Dolního Dunaje až po Hispanii.

Po těchto obsažných exkurzech se autor v kapitole 5 vyjadřuje k situaci ve vlastní české oblasti, kterou hodnotí zejména z hlediska sídlištních struktur a charakteru sídlištních aglomerací. Podotýká, že přechodný stupeň mezi dobou římskou a dobou stěhování národů, označovaný jako horizont D1, není v Čechách jasně zřetelný, s jistou rezervou sem nicméně zařazuje několik hrobových souborů, z nichž nejdůležitější je bojovnícký hrob z Vliněvsi a jak správně konstatuje i bohatý hrob bojovníka z Berouna-Závodí: Totéž chronologické postavení přisuzuje také některým komplexům z pohřebišť, zejména kostrovému hrobu 1400/III z Plotišť. Rozsáhlejší je podkapitola, zabývající se problémem sídlišť, v níž podává podrobný rozbor jak starších, tak novějších nálezů z dosud známých sídlištních aglomerací v jednotlivých regionech na území Čech. V závěru dospívá k názoru, že také mezi nimi lze snad vyčlenit některé nálezové kontexty, které by odpovídaly sídlištnímu horizontu D1, avšak jako o představitelích zánikového horizontu lze uvažovat jen v rámci pracovní téze. To je ovšem pochopitelné, poněvadž poměry v Čechách byly v tomto období poněkud odlišné od

toho co nacházíme v regionech situovaných severně od středního Dunaje, kde je radikální změna archeologického obrazu v desetiletích okolo roku 400 zcela evidentní: Zdá se, že v Čechách lze na mnoha místech uvažovat o určité kontinuitě osídlení, i když jasnější představu přinese teprve další výzkum.

V kapitole 6 „Nadregionální kontakty České kotliny“ jsou z hlediska dosavadního nálezového materiálu probírány kulturní a jiné vlivy zasahující sem z jiných center vývoje: Kromě naprosto převládajícího a souvislého působení labsko-germánského kulturního prostředí, které je patrné zejména v oblasti keramické tvorby, avšak také v drobné kovové industrii, nejsou ve zdejší hmotné kultuře bezvýznamné doklady kontaktů s oblastí Pomohání, které mohou předznamenávat směr dalšího vývoje, vrcholícího formováním vinařické skupiny. Jsou doloženy např. importy keramiky typu terra nigra, přičemž nechybějí ani domácí napodobeniny jiných provinciálních typů. Výraznější vztahy se středním Podunajím se silněji projevují spíše v periferních regionech českého teritoria, především v severovýchodních a jižních Čechách. Rozeznatelné jsou i prvky, pramenící v przeworské a wielbarské kultuře, i když vesměs nelze rozhodnout, zda jde o kulturní vliv nebo jen ojedinělé výměné kontakty.

Samotným obdobím stěhování národů, která by měla tvořit jádro práce, se zabývají kapitoly 7 až 9. Podobně jako v předchozím případě zahajuje autor tuto část práce přehledem vývoje a specifik v jednotlivých kulturních oblastech doby stěhování národů, který pokrývá prakticky celou střední Evropu až po severní Polsko. Podle sledu kapitol v obsahu by se na prvním místě měla nacházet podkapitola o vinařické a přešťovické skupině, v knize je však, patrně nedopatřením, zasazena až na konec tohoto pojednání. Autor se zde podrobně zabývá českými nálezy z 5. století, které rozděluje na skupinu vinařickou, skupinu přešťovickou a skupinu lokalit typu Platiště. Již na počátku provádí, jak sám píše, revizi dosavadního chronologického třídění, její výsledky však v podstatě odpovídají, až na to, že jednou

označuje stupeň D2-D3 za prakticky totožný se stupněm D3 (str. 145) jindy stupeň D2-D3 přiřčňuje ke stupni D2b (str. 152), mnohým běžným schématům, používaným i jinými autory. Jednotlivé chronologické stupně autor charakterizuje vybranými soubory, které jsou pro daný horizont určující. Do horizontu D2a zařazuje především hrob z Břízy, zdůrazňuje jeho nomádkou složku a poukazuje na jeho vztah k podunajské skupině bohatých pohřbů typu Untersiebenbrunn. Jako další nálezový kontext příznačný pro tuto fázi uvádí J. Jiřík depot z Hřenska, jehož obsah podrobuje zasvěcené a detailní antikvární analýze.

Za vzorový soubor pro chronologický stupeň D2b, který na rozdíl od svého schématu více méně ztotožňuje s přechodným horizontem D2/3, pokládá známé hrobové kontexty z Měcholup a Úherců a konečně i hrob 110 ze Zličína se sponou typu Wenigumstadt/Kahl am Main hrob 204. Stupni D3, pro nějž je v Podunají příznačná řada hrobů s honosnými vrubořezovými pracemi typu Karavukovo-Domolospusztá-Répcelak, pak přiřčítá soubory z hrobů 132 ve Zličíně a z hrobu 2 ve Stehelčevsi. Jakkoliv je toto relativně chronologické zařazení jistě správné, vyvstává otázka absolutně chronologické datace těchto nálezů, která zřejmě není ještě úplně vyřešena. Nevysvětleno dále zůstává, proč v rámci zpracování vinařické skupiny neobrátil autor pozornost i k dalším chronologicky výrazným hrobovým celkům, mezi nimiž vynikají jak starší soubory z Prahy-Kobylis, Radotína a samotných Vinařic, tak novější nálezy z Hostivic a dalších lokalit. Vývojové schéma podané pouze na základě několika vybraných kontextů vyznívá méně přesvědčivé.

Jako samostatnou skupinu vyčleňuje autor materiál ze žárových hrobů typu Přešťovice-Friedenhain, přičemž, ve shodě s řadou dalších badatelů, poukazuje spjatost tohoto okruhu nálezů s některými dalšími jevy v oblasti jihozápadního Německa a v Pomohání. Jako jakýsi anex k této problematice připojuje pak pojednání o stále živě diskutované otázce, spojené s původem Bavorů.

Další svéráznou skupinu lokalit představují v pojetí autora práce naleziště typu Plotiště nad Labem, především nálezy z jeho 4. fáze. Na základě sídlištního materiálu z oblasti rozšíření vinařické skupiny kostrových hrobů se pokouší definovat vzájemné vztahy obou prostředí, jejich synchronnost, a tím doložit kontinuitu pohřbívání labsko-germánské skupiny typu Plotiště hlouběji do 5. století. Tento názor, který je zajímavý zejména proto, že naznačuje možnost jisté vývojové kontinuity v České kotlině již od mladší doby římské, je však třeba nadále prověřit pomocí chronologicky průkazných nálezových kontextů.

Podobně jako v některých dalších oblastech, zejména v jihozápadním Německu, ale i v Podunají, je charakteristickým fenoménem počínající doby stěhování národů osidlování výšinných poloh. V Čechách je toho nejlepším dokladem výšinná poloha Závist, kde zdejší nálezové spektrum podle J. Jiřka sahá od fáze D2a až do fáze D2/D3. Uvádí také další sídlištní komplexy, odpovídající vinařické kulturní skupině, např. v Praze Kobylisích, Žatci, Praze-Ruzyni, Nebovidech atd., jejichž charakteristika je důležitá především z toho důvodu, že sídlištěm této skupiny byla dosud věnována pozornost jen okrajově.

Rovněž v kapitole 7, věnované době stěhování národů, podobně jako v pojednání o přechodném období, předkládá přehled vývojových trendů v jednotlivých oblastech prakticky v celé střední Evropě až po severní Polsko. Opět jsou zde přetlumočeny výsledky archeologických teoretických i terénních výzkumů počínaje Niemberskou skupinou, pozdní Przeworskou kulturou, oblastí středního Podunají, jihozápadního Německa atd. V této souvislosti ovšem vyvstává otázka, proč líčení vývojových procesů v jednotlivých stěžejních oblastech bylo neorganicky rozděleno do dvou částí, totiž do kapitoly 4 a 7 a nebylo podán spíše obraz vývoje v jeho kontinuitě či diskontinuitě v jednom celku. Pohled roztržštěný do dvou separovaných výseků neposkytuje vždy správnou představu o podstatě závažných změn a transformací, nadto se v některých směrech překrývá.

Vrátíme-li se k takto pojatému přehledu, zdá se poněkud nadbytečný exkurz o tak vzdálených jevech jako je děbczynská nebo olsztynská skupina, zvláště pokud není jednoznačně objasněn jejich vztah k vývoji v Čechách. V ostatním pojednání o Przeworské kultuře nelze souhlasit se srovnáním bohatého hrobu z Jakuszewic s typickými jezdecko-nomádskými a hunskými prvky s hrobem v Ługách, který je typickým reprezentantem stupně D1.

Blíže se věnuje J. Jiřík poměrům ve středním Podunají, kde zejména noricko-panonské pohraničí mohlo sehrát důležitou roli při utváření vinařské skupiny. Některá tvrzení však nejsou doložena dostatečnými nebo správnými citacemi (str. 122 - případ citací A. Stupnera, pojednání o sídlištích v Karpatské kotlině). Problematické jsou rovněž názory o postčernachovském vývoji na Ukrajině, přejímané z ruské literatury a z nich vyplývající datování jednotlivých typů i určení směrů jejich difuze (příklad spon typu Levice nebo Vyškov-Brateiu).

Pasáže v kapitole 9 se věnují víceméně nástinu historické problematiky, který autor opět komplementuje pomocí archeologických nálezů. Specifická situace, která se vytvořila na přelomu 5. a 6. století, charakterizovaná stabilizací gótského panství v Itálii a rozvojem vztahů gótského centra ke gentilním královstvím na periferii franské mocenské sféry sice způsobila rozvoj obchodních a výměnných kontaktů, ne vše lze však připsat na vrub těchto aktivit. Cizí předměty, zejména kovové součásti ženského oděvu, se dostávaly do vzdálených oblastí v rámci exogamních vztahů, ve hře je rovněž stěhování šperkařských dílen, výměna modelů atd. V žádném případě nelze použít jako dokladu obchodních styků takové artefakty, jako spony typu Místřín, které vyrůstají z místního podunajského podloží a jejich ojedinělý výskyt v jiných oblastech lze vysvětlit spíše jako výsledek působení podunajského centra.

V rámci národopisného nástinu střední Evropy na sklonku 5. století z mladší fáze doby stěhování národů se autor do značné míry opírá o často rozporné výsledky historického

bádání. Zvláště problematické, i když často uváděné, je téma přežívání svébského substrátu a situace v někdejších pannonských provinciích. I když některé archeologické fenomény, zejména afinity středodunajského nálezového materiálu k nálezům z tzv. alamanské oblasti v průběhu druhé poloviny 5. století jsou zřejmé a mohou svědčit o posunu některých částí panonského obyvatelstva směrem západním, poznání etnické identity nositelů těchto jevů na základě archeologických analýz je obtížné. Taktéž otázka archeologických pozůstatků Ostrogótů v Pannonii, která je v poslední době ve značném pohybu, není vyřešena jednoznačně. Jak naznačuje nález olovené destičky s fragmentem textu Nového zákona v gótsčině v hrobě 5 z Hács-Bendékpuszy, lze předpokládat, že některé východogermánské prvky nevymizely z Pannonie ani po odchodu hlavního jádra Gótů v roce 473. Odpověď na mnoho otázek lze očekávat zejména od nových, stále přibývajících výzkumů na území Pannonie, zejména pohřebišť. Nově obnovený výzkum na pohřebišti v Tolna-Mócs ukázal, že jde o velkou nekropoli, která jistě nekončí již v polovině 5. stol., nýbrž pokračuje až k jejímu konci. Zmínka o úbytku zlata v gótských hrobech v důsledku tributů, které Gótové platili Gepidům je nejasná. Gótové totiž Gepidy a s nimi spojené kmeny usídlené vně původní římské hranice naopak dvakrát porazili. Zdroj údaje o tributech není uveden.

Po letmém, avšak důležitém exkurzu k původu Bavorů, shrnujícím nejnovější literaturu, se J. Jiřík vrací k rozvětvené problematice mladší fáze doby stěhování národů, zejména ke změnám, ke kterým dochází v české i v severodanubské oblasti po roce 500. V této souvislosti cituje autor názor J. Bemmenna o kontinuitě místního, podle něj labkogermánského osídlení snad již od konce 2. století až do 6. století a o místních kořenech langobardského fenoménu. Podle tohoto názoru změna kulturního habitu ani sídelních struktur, kterou prochází zmiňovaná oblast na přelomu 5. a 6. století, neznamená výměnu obyvatelstva a není důsledkem nové migrace, nýbrž kontinuálního vývoje. Dnes již tento názor nelze hájit, neboť

prováděné isotopové analýzy na největších langobardských pohřebištích (Lužice, Holubice) jednoznačně dokládají, že generace, která zde zahájila pohřbívání, byla cizího původu.

Při řešení otázek kulturního a mocenského vývoje České kotliny uvažuje autor o možnosti rozšíření franského vlivu až na české území, které mohlo následovat zničení říše Durynků. I když by tomu neodporoval údajný geografický původ almandinů v merovejských hrobech, který je hledán v Čechách, ani pro franskou dominanci ani pro provenienci almandinů nejsou zatím bezpečné nebo jednoznačné doklady.

Jakkoliv, vzhledem k rozsahu tématiky, oponentský posudek nemohl na těchto několika stránkách zaujmout postoje ke všem problémům, které byly v práci nastíněny a z nichž některé zůstávají předmětem diskuze, autor disertační doktorské práce v každém případě prokázal důkladnou znalost zkoumané problematiky i široký přehled literární produkce. Poukázal současně na nové směry při řešení otázek převratného období stěhování národů, zejména na možnosti využití nových metod v rámci interdisciplinární spolupráce s přírodními vědami a přinesl zásadní nové poznatky o tomto období.

Svou prací tak J. Jiřík prokázal, že si zaslouží získání vědecké hodnosti PhD.